

תוכן העניינים

3	פתח דבר
5	דבר העורך
	מהו צבא אזרחים?
9	פרופ' יגיל לוי
	"חדר משלהן" בצבא ההגנה לישראל?
31	פרופ' איילת הראל שלו
	בין תקשורת מתגייסת לביקורת מגויסת
51	פרופ' זאב דרורי ופרופ' הלל נוסק
	התכנון הצבאי הגיאורפיזי של התעשייה האזרחית בישראל
85	ד"ר יורם פריד ופרופ' גדעון ביגר
	צבא העם וזכויות נכי צה"ל - מפגש אתוסים
107	המקרה של ועדת גורן/עו"ד רינת גולד גזית

חברה, צבא וביטחון לאומי

יוצא לאור על-ידי "מערכות" - בית התוכן המקצועי של צה"ל לצבא ולביטחון לאומי ואגודת חוקרי צבא חברה

גיליון ינואר 2021, שבט תשפ"א

העורך הראשי: פרופ' אורי בר-יוסף

חברי המערכת

פרופ' איל בן ארי; ד"ר עפרה בן ישי; ד"ר אמיר גילת; ד"ר ראובן גל; פרופ' זאב דרורי; מר עדי לרנר; פרופ' הלל נוסק; פרופ' יורם פרי; ד"ר איתמר ריקובר

עורכת לשון: אביטל רגב-שושני

הדעות המובעות במאמרים מבטאות את דעתם האישית של הכותבים

פתח דבר

זהו הגיליון הראשון של כתב־העת החדש **חברה, צבא וביטחון לאומי** - ביטאונה של אגודת חוקרי חברה-צבא בישראל בשיתוף פעולה עם "מערכות" - בית התוכן המקצועי של צה"ל לצבא ולביטחון לאומי.

אגודת חוקרי צבא-חברה בישראל הוקמה ב־2012, וחבריה הם חוקרים העוסקים במחקר אקדמי בתחום יחסי צבא-חברה. החוקרים האלה משתייכים לדיסציפלינות שונות: חוקרי תקשורת, אנשי מדע המדינה, סוציולוגים, אנתרופולוגים, היסטוריונים, כלכלנים, משפטנים, פילוסופים, אנשי חינוך ופסיכולוגים. ההשקפות הפוליטיות והגישות המחקריות של חברי האגודה שונות, אולם המכנה המשותף לכולם הוא התפיסה שנדרש מחקר אובייקטיבי ככל האפשר של אופן פעילותם של המוסדות הביטחוניים במדינת ישראל, של הממשק ביניהם ובין יתר מוסדות המדינה, ושל חלקה של החברה בשליטה בהם.

כתב העת "מערכות" נוסד בשנת 1939. כשלוחמי ארגון "ההגנה" נשלחו לחזית, הם היו חמושים לא רק ברובים אלא גם בגיליונות של כתב העת "מערכות". מאחר שלא הייתה אז ספרות צבאית מקצועית, תורגמו עבורם מאמרים משפות זרות והונגשו להם בעברית בכתב העת החדש. עם הקמת צה"ל הפך "מערכות" לכתב העת המקצועי של צבא ההגנה לישראל, ולימים לבית ההוצאה לאור של צה"ל. במדפי הספרים בבתים רבים בישראל נמצאו ספרים עם הלוגו של "מערכות" (חנית ומגן), שהפך לתו איכות מקצועי של ספרות והגות צבאית. במשך שמונים שנותיו היה "מערכות" כתב עת עיוני ואינטלקטואלי, המעשיר את המפקדים בידע צבאי ומעורר שיח. הוא גם מקור חשוב למחקרים רבים הנעשים על־ידי קצינים במכללות הצבאיות. בשיחות שניהלנו עם פרופ' זאב דרורי, יושב הראש הקודם של אגודת חוקרי צבא וחברה, הועלה הרעיון להוציא לאור גם כתב עת אקדמי של "מערכות". כך נולד **חברה, צבא וביטחון לאומי**, שאת גיליונו הראשון אתם קוראים כעת. לשמחתנו הרבה נענה פרופ' אורי בר יוסף להיות עורך העיתון. אורי, מבכירי החוקרים בישראל בתחום, תרם באופן משמעותי לפיתוח הקונספט המוביל של כתב העת ולעיצוב אופיו. הוא השקיע שעות עבודה רבות בקשר עם הכותבים, עם השופטים ועם העורכים, וכבר גיבש רעיונות לגיליונות הבאים.

חברה, צבא וביטחון לאומי הוא כתב עת ייחודי המשלב את המחקרים האקדמיים עם עולם המעש הצבאי. קהל הקוראים אינו רק שוחרי הדעת מהאקדמיה המגלים עניין בתחום ומבקשים לראות בכתב העת במה לפרסומיהם. המטרה היא שגם מפקדי צה"ל יזכו בכלי נוסף - כתב עת אקדמי מקורי שיעשיר את הידע המקצועי שלהם בממשקים של חברה, צבא וביטחון לאומי.

בתחילה הרעיון היה להוציא לאור גיליון אחד בשנה שיכלול כעשרה מאמרים. בסופו של דבר החלטנו להוציא בשלב הזה שני גיליונות בשנה, שכל אחד מהם יכלול כחמישה מאמרים.

אנו מקווים שהוצאת שני גיליונות בשנה תייצר נוכחות קבועה יותר של כתבהעת בחיים האקדמיים, תעודד כתיבה ופרסום של מאמרים שאינם מוצגים בכנס השנתי ותאפשר את תחילתו של דיון ממוקד בנושאים ספציפיים במקרים שבהם קוראים יבקשו להגיב - במאמר שלם או בקצרה - על דברים שיתפרסמו בכתבהעת. אנחנו מאמינים שדיון כזה הוא המהות של האקדמיה, ולכן נעודד אותו - זאת בתנאי שיהיה מבוסס על אמות המידה המקובלות בתחום. נוסף על כך, אף שהגיליון הזה כולל רק מאמרים, אנו מקווים שהגיליונות הבאים יכללו גם ביקורות ספרים.

חברה, צבא וביטחון לאומי הוא כתבעת אקדמי, וככזה יפעל בהתאם לעקרונות והמתודות הנהוגים בכתביעת אקדמיים בארץ ובעולם. הוא יינה מחופש אקדמי מוחלט, כמקובל בכתביעת אקדמיים, ויפרסם מאמרים שיש בהם עניין הן לחוקרים באקדמיה והן לאנשי השטח. המאמרים יעברו שיפוט עיוור כפול, וייבחרו על בסיס איכותם האקדמית ומידת הרלוונטיות שלהם לכתבהעת. מידת הרלוונטיות תביא בחשבון גם את השיח המתנהל היום בצה"ל במטרה לתרום לו ולעודד אותו. אנו מקווים שבכך נוכל לבסס כתבעת שינגיש חומרים, מחקרים ותובנות לקהל רחב יותר המתעניין בנושאים האלה - מעבר לקבוצה הקטנה והמצומצמת למדי של חוקרים באקדמיה.

בכוונתנו לפרסם גיליונות משני סוגים: האחד, שיוקדש לנושא משותף, או כזה שעמד במרכז הכינוס הדרשנתי של האגודה, או כזה שיוחלט עליו תוך התייעצות עם חברי ועדת העורכים. הסוג השני - קובץ ללא נושא משותף שיכלול מאמרים בנושאים שונים. לשם כך נשמח לקבל מאמרים רלוונטיים ממגוון רחב של נושאים ומחברים באשר הם. שני סוגי המאמרים יעברו כמובן תהליך קפדני של רפרנטורה, כמקובל בכתביעת אקדמיים. בעתיד נרצה לפרסם אותם גם באנגלית.

השנה שהסתיימה עכשיו, שנה שעמדה בצל הקורונה, אינה מהשנים שייזכרו לטוב. כולנו תקווה ששנת 2021 תעמוד בסימן מיגור המגיפה, יחסי צבא-חברה בריאים, מחקר אקדמי פורה וביטחון למדינת ישראל ולאזרחיה.

בברכה,

אמיר גילת
מפקד מערכות

יורם פרי
יושב ראש אגודת חוקרי חברה-צבא בישראל

דבר העורך

הגיליון הראשון של חברה, צבא וביטחון לאומי עוסק בסוגיה המרכזית ביותר של יחסי חברה-צבא בישראל: "צבא העם: מאז ולתמיד?", כאשר הדגש הוא על סימן השאלה. הגיליון יצא לדרך ברגל ימין. בעקבות הקול הקורא שפורסם ב־6 במאי 2020 קיבלנו מספר רב של מאמרים לפרסום. כולם נשלחו לשיפוט, ושמחנו להיווכח שכמעט כל האנשים שאליהם פנינו בבקשה לשמש שופטים מקצועיים נענו למשימה. כידוע, זו מטלה לא קלה ששכרה אינו תמיד בצידה. לא זו בלבד שלא קיבלנו כמעט סירובים, אלא שרוב דוחות השיפוט היו מפורטים, מקצועיים ונכתבו על־פי אמות המידה המקובלות בתחום.

לא פחות חשוב, ההיענות הייתה לא רק מרשימה ואיכותית, אלא גם מהירה - והדבר אפשר להוציא את הגיליון הראשון בתוך קצת יותר מחצי שנה לאחר פרסום הקול הקורא. זו ההזדמנות להודות מקרב לב לשופטות ולשופטים, שישמרו על זהותם האנונימית, ולהביע תקווה שגם בהמשך הדרך תהיה היענות דומה - הן מצד הכותבים והן מצד השופטים. תודתנו גם לחברי וחברות ועדת העורכים על היענותם להשתתף בפורום, ולכל אנשי הוצאת "מערכות", ובמיוחד לעורכת הלשון אביטל רגב־שושני, שעמלו על העריכה הלשונית ועל העריכה הגרפית והוציאו תחת היד עבודה לתפארת. תודה מיוחדת לאיתמר ריקובר, מנכ"ל אגודת חוקרי צבא-חברה בישראל, על תרומתו הגדולה בהוצאת כתב־העת ולעדי לרנר, עורך "מערכות" על הערותיו המהותיות על המאמרים שהוגשו.

"צבא העם: מאז ולתמיד?" הוא נושא רחב פנים וחמשת המאמרים המוצגים בגיליון מציגים את חלקם על מורכבותם הרבה.

מאמרו הפותח של יגיל לוי מהאוניברסיטה הפתוחה, "מהו צבא אזרחים?" מציב את הנושא בהקשרו הרחב ביותר ומבחין בין שלושה מושגים: "צבא העם", "צבא האזרחים", ו"צבא השוק". "צבא העם" הוא מושג עמום המשמש בדיון הציבורי בישראל כדי לציין צבא המבוסס על גיוס חובה. "צבא האזרחים" הוא מושג שנולד במהפכה הצרפתית בעקבות חוק הגיוס הכללי משנת 1793 במסגרתו גוייסו כל בני העם הצרפתי ולא רק הצעירים המשרתים בצבא, להגנת המולדת. "צבא האזרחים" הוא גם המינוח האקדמי לצבא המבוסס על גיוס חובה. לעובדה שאזרחי המדינה משרתים בצבא לפרק זמן מוגבל יש השלכות משמעותיות על דרך התנהלותה של המדינה בתחומי הביטחון ועל דרך התנהלותה של החברה האזרחית וקבוצות בתוכה מול המדינה ולוי עומד על העיקריות שבהן. "צבא השוק" (צבא מקצועי או צבא "פוסט מודרני") שהחל את דרכו בדמוקרטיה המערביות בשנות הששים של המאה ה־20, הוא צבא שמשרתים בו אזרחי המדינה אך הם אינם רואים בשרות הצבאי שליחות אלא משלח יד. על בסיס ההבחנה הזו ממשיג לוי את צה"ל כ"צבא אזרחים", מסביר את המשמעויות הנגזרות מהתפישה הציבורית את צה"ל כ"צבא העם", ומציין כמה תהליכים היכולים להצביע על תחילת מעברו של צה"ל ל"צבא שוק".

מאמרה של אילת שלו-הראל מאוניברסיטת בן-גוריון, שזכה בפרס המאמר המצטיין על-ידי מכון כנרת על שם דן שומרון ליחסי חברה, ביטחון ושלוש, בכנס אגודת חוקרי צבא-חברה בישראל לשנת 2020, עוסק בדרך בה רואות חיילות את המלחמה ממקומן בחדרי מלחמה ומהן המסקנות הנובעות מכך. תחת הכותרת, "חדר משלה בצבא ההגנה לישראל? חוויותיהן של נשים תומכות לחימה בחדרי מלחמה קדמיים", מנתחת שלר-הראל ראינות עם 30 חיילות בתפקידי תומכות לחימה אך לא לוחמות-יחוד, ושופכת בדרך זו אור חדש על חוויית המלחמה ועשיית המלחמה מנקודת ראות של נשים חיילות. במסגרת המאמר היא מזהה את החוויות והדילמות של החיילות במצבי לחימה, בוחנת את הדרך בה הן מעצבות את מרחב הלחימה בו הן נמצאות, ובודקת באיזה מידה החוויה של נשים בצבא מאתגרת את התפיסות המקובלות של גבריות ונשיות וכן של הגנה, ביטחון ומלחמה. כל זאת, מתוך הנחה שהתבוננות פמיניסטית אודות מלחמה וחוויות לחימה יכולה לתרום ליצירתם של תיאורים מדויקים יותר של תפקידי מגדר בצבא ובמרחב הלחימה העכשווי.

זאב דרורי והלל נוסק מהמכללה האקדמית כנרת בעמק הירדן בוחנים במאמרם "בין תקשורת מתגייסת לביקורת מגויסת" את יחסי הגומלין בין תקשורת וצבא בשלושה עימותים בעזה: "עופרת יצוקה" (2008), "עמוד ענן" (2012) ו"צוק איתן" (2014). לתפישתם, לתקשורת בקונפליקטים מוגבלים מעין אלה תפקיד כפול: לדווח באופן אמין על מציאות המלחמה, ולבקר את המדינה והצבא כחלק ממהות החיים הדמוקרטיים. מסקנתם המרכזית מבדיקת הדרך בה התייחסו למבצעים חמישה אמצעי תקשורת מרכזיים (הארץ, ישראל היום, ידיעות אחרונות, מעריב ואתר וואלה) היא, שבדומה לעימותים אחרים, כולל מלחמת וייטנאם, רובם נמנעו מביקורת ודיווחו בצורה אוהדת לממשלה ולצבא בשלבי המבצע הראשונים. נימת הביקורת והספקנות עולה כאשר מתחילה להישמע ביקורת מגורמים מרכזיים במדינה. עם זאת, ניתוח הממצאים מראה גם כי מידת הביקורת או התמיכה משקפת במידה לא מעטה את מידת ההזדהות הכללית של אמצעי תקשורת ספציפי עם מדיניות הממשלה או גורמים פוליטיים בתוכה.

מאמרם של יורם פריד וגדעון ביגר, "התכנון הצבאי הגיאורפיסי של התעשייה האזרחית והתשתיות הקריטיות בישראל והמעורבות ביישומן בשנות החמישים", בוחן היבט אחר ובמידה רבה עלום של יחסי חברה-צבא בישראל – משקל שיקולי הביטחון כפי שהוצגו על ידי צה"ל בתכנון הלאומי של מפעלים חיוניים. המאמר מראה את המתח בין דרישות צה"ל שהתכנון לסיבוב מלחמה נוסף לבין שיקולים אזרחיים ושיקולי עלות/תועלת כלכליים, וכיצד הצבא מצא עצמו מתמרן בתהליכי תכנון של מפעלים ותשתיות חיוניים כיוון שלא הייתה חקיקה שתסדיר את מעמדו בתחום. כמקרה בוחן נבחרו תהליכי בניית נמל עמוק מים נוסף בתחילת שנות החמישים. ניתוח התהליכים מראה, כי צה"ל הצליח לקבוע את מיקום הנמל באשדוד ולא בתל אביב, אך לא הצליח לכפות את שיקוליו בסוגיות אחרות ונאלץ להתאים עצמו לשיקולים אזרחיים. מקרה זה נותן לדעת החוקרים ביטוי נאות לתהליכי קבלת ההחלטות בתחום בשנות החמישים שבהם ניתן לזהות השפעה, אך לא דומיננטיות, של צה"ל בתכנון אזרחי במדינת ישראל.

המאמר הסוגר את הגיליון הנוכחי, מאמרה של רינת גולד גזית, "צבא העם וזכויות נכי צה"ל - מפגש אתוסים: המקרה של ועדת גורן", בוחן את אתוס צבא העם דרך השינויים עליהם המליצה וועדת גורן שניסחה מחדש את כללי ההכרה בנכי צה"ל לראשונה מאז קום המדינה. ביסוד שני האתוסים עומד עקרון השוויון שמשרת הן המחויבות הזוהה כלפי כל המשרתים בצבא, והן ואת התועלתניות – יצירת מוטיבציה לשרת בצבא חרף הסיכונים הכרוכים בכך. המאמר בוחן את דרך התהוותם של שני האתוסים ואת ההיגיון העומד בבסיסם ומראה כיצד השינויים עליהם המליצה ועדת גורן יוצרים פער בלתי שוויוני בין חיילים שנפגעו באופן זהה. בכך הם עלולים לכרסם הן באתוס צבא העם, הן באתוס נכי צה"ל, והן, בסופו של דבר, גם במוטיבציה לשרת בצבא.

פרופ' אורי בריוסף

עורך ראשי חברה, צבא וביטחון לאומי